

ВІДОМА ДОСЛІДНИЦЯ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ СПАДЩИНИ (до 70-річчя від дня народження проф. Л. М. Устюгової)

Восени 2010 року професору кафедри російської мови Ужгородського національного університету Людмилі Михайлівні Устюговій, талановитому науковцю, яскравій постаті в російському та слов'янському мовознавстві, виповнюється 70 років з дня народження. За роки своєї наукової

діяльності Устюгова Людмила Михайлівна стала другом і Вчителем з великої літери для багатьох молодих науковців, колег, викладачів та студентів.

Устюгова Людмила Михайлівна народилася 7 листопада 1940 року в селі Глибоке Глибоцького району Чернівецької області, куди після приєднання Буковини до УРСР були направлені на роботу її батьки-вчителі. Не інакше як чудом вона називає той факт, що влітку 1941 р. її мати з двома маленькими дітьми змогла виїхати з Глибокого останнім довоєнним потягом, який ішов уже під обстрілом румунських гармат. Усю війну вони жили у бабусі в Курській області поблизу від так званої Курської дуги. З воєнних спогадів у пам'яті Людмили Михайлівни виразно зберігся лише один – повернення батька з фронту влітку 1945 р.

Після демобілізації з лав Червоної армії в 1946 р. батька зобов'язали повернутися до Буковини на місце попередньої роботи. Два роки, прожиті сім'єю у післявоєнній Буковині, Людмила Михайлівна вважає найважчими в їхньому житті. Згадуючи ці роки, вона дотепер відчуває дитячий жах, пов'язаний з терором бандерівців, які переховувалися в лісах. У першу чергу вони знищували інте-

лігенцію, але не обходила ця чаша і простих місцевих жителів. Батькові-директору школи не вдалося захистити дітей від жахливої інформації про загибель учнів – явища досить частого в ті роки, а оскільки квартира директора школи знаходилася в будівлі школи, багато чого діти чули й бачили самі. У 1948 р. у зв'язку з хворобою батька сім'я переїхала на Харківщину, до м. Богодухів.

Богодухівську середню школу № 1 Людмила закінчила в 1957 р. із золотою медаллю, у цьому ж році успішно пройшла співбесіду при вступі на російське відділення філологічного факультету Харківського державного університету імені М. О. Горького. З 50-ти студентів її курсу майже третину складали вчорашні солдати, а також хлопці та дівчата з виробничим стажем. Курс виявився дуже талановитим: багато хто випробовував свої сили в поезії й прозі (серед однокурсників був і Григорій Тютюнник – майбутній відомий письменник Григор Тютюнник). Твори початківців «публікувались» у курсовому машинописному журналі «Ентузіаст». Партійному бюро факультету не дуже подобався самвидат – і незабаром надійшла рекомендація замінити журнал стінгазетою. Демонстративно розклеївши черговий номер у вигляді стінгазети по всьому коридору, його видавці на деякий час припинили свою діяльність. Але журнал живий дотепер: ентузіасти кожен рік видають по одному номеру до чергової зустрічі однокурсників, яких стає все менше й менше.

Як майже всі абітурієнти, котрі подавали документи на філфак, Людмила Михайлівна більше любила літературу, але, викуючи обов'язки старости групи, при розподілі на мовознавців та літературознавців змушена була доповнити список мовознавців своїм прізвищем, про що потім ніколи не жалкувала. У своїй дипломній роботі вона досліджувала односкладові речення в творчості А. С. Пушкіна. Згодом на основі дипломної роботи автор написала й вступний реферат до аспірантури.

У 1962 р. Л.М. Устюгова закінчила Харківський університет, отримавши диплом з відзнакою і кваліфікацію «Філолог. Учитель російської мови та літератури в середній школі». Закінчуючи вуз, вона вийшла заміж, тому працевлаштуватися довелося самотійно. Перші кроки її трудового стажу пов'язані з Богодухівською школою-інтернатом, куди щодня рано-вранці йшла пішки через ліс, долаючи відстань майже у 5 км. Через півроку знайшлися години української мови та літератури у рідній Богодухівській школі № 3, у якій, за іронією долі, новий директор виявився колишнім есесівцем. Під час роботи в школі з'явився жаль з приводу того, що свого часу відмовилася від направлення до аспірантури Ленінградського університету, зіславшись на втому від навчання та погане матеріальне становище сім'ї (її батько помер у 1958 р.).

У 1965 р. чоловіка-військовослужбовця перевели служити на Південний Урал до Оренбурга, куди з двома маленькими дітьми Устюгова Л. М. переїздить у березні 1966 р. В Оренбурзі вона настирливо шукає роботу, погоджуючись на тимчасову заміну вчителів, які перебували у декретній відпустці. Залишившись вкотре без роботи, Людмила Михайлівна їздила по школах з надією на працевлаштування. Одного разу, повертаючись з безрезультатної аудієнції з черговим директором школи, вона пропустила свою зупинку – і з вікна тролейбуса побачила оголошення про набір студентів до Оренбурзького педінституту. Рішення дозріло вмиг – здобувати другу освіту на фізикоматематичному факультеті. З приймальної комісії її направили на співбесіду до проректора, оскільки друга вища освіта в радянські часи була досить незвичним явищем. Вельми емоційна з боку Устюгової Л. М. «співбесіда» закінчилася направленням на кафедру російської мови. З червня 1967 р. вона почала працювати на кафедрі російської мови Оренбурзького державного педагогічного інституту ім. В.П. Чкалова: у перші місяці – на умовах почасової роботи, згодом – на заміні викладачів, що навчалися в аспірантурі. Так вона пропрацювала більше 4 років, а у вересні 1971 р. сама успішно склала іспити до аспірантури при кафедрі загального мовознавства Московського державного педагогічного інституту ім. В.І. Леніна, головного педагогічного вузу СРСР, куди і була зарахована з листопада 1971 р.

Роки навчання в аспірантурі (1971-1974) Людмила Михайлівна вважає найщасливішими у своєму житті. Москва з її музеями, театрами, про які до цього часу, буваючи проїздом, вона лише мріяла, стала її улюбленим містом на все життя, а Державна бібліотека ім. В. І. Леніна – найважливішою пам'яткою столиці. Л. М. Устюговій пощастило вчитися у О.Ф. Лосева, наукові праці якого у роки перебування здобули всесвітнього визнання, у А.І. Павловича, який саме і прищепив любов до слов'янських мов, у В.Д. Аракіна, знавця кількох

десятиків іноземних мов, та інш. Працюючи над темою дисертаційного дослідження «Характер различий в использовании соотносительных русизмов и книжнославянизмов в списках «Повести временных лет» (к проблеме становления нормы русского литературного языка)», Людмила Михайлівна почала вивчати рукописи пам'ятки, хоча її науковий керівник Т.М. Кандаурова вважала, що це не має прямого відношення до проблематики дисертації. Розповіді про хранителів рукописних відділів московських і ленінградських бібліотек, зокрема про М.М. Розова, про його відданість і захопленість рукописною спадщиною – окремий розділ у спогадах Людмили Михайлівни. Наслідком цього «відхилення» від теми стало визнання нею О.О. Шахматова, основоположника лінгвотекстологічного методу дослідження пам'яток писемності, ідеалом ученого. Тому не дивно, що першим опонентом на захисті її кандидатської дисертації була Л.П. Жуковська, яка у свій час дала теоретичне обґрунтування вказаного методу.

Успішний захист кандидатської дисертації Устюгової Л.М. відбувся у квітні 1975 р. На дослідженому у дисертації матеріалі їй не вдалося довести справедливості гіпотези С.П. Обнорського про народну основу давньоруської літературної мови, що на початковому етапі вважалося головним завданням дослідження, проте вона зуміла обґрунтувати систематизований і послідовний характер відмінностей у використанні лексем з неповноголоссям та повноголоссям, а також інших груп книжнослов'янців та русизмів, виявлених у списках літописів Лаврентієвської та Іпатієвської груп. Це дало підставу співвіднести їх з тими особливостями книжно-писемних традицій, котрі були властиві територіально віддаленим скрипторіям Стародавньої Русі. Указані різночитання, на думку Людмили Михайлівни, могли виникнути тільки в той період, коли «Повесть временных лет» цінувалася як своєрідний історичний документ, що обґрунтовував розподіл влади й земель на території Стародавньої Русі. Найімовірніше, це могло трапитися в період створення редакцій пам'ятки, датованих 1116 та 1118 рр.

До квітня 1979 р. Людмила Михайлівна продовжувала працювати на кафедрі російської мови Оренбурзького педінституту, спочатку асистентом, згодом старшим викладачем, а з 1977 р. – на посаді доцента. Звання доцента по кафедрі російської мови вона отримала в серпні 1978 р.

У квітні 1979 р. у зв'язку з призначенням чоловіка на нове місце служби родина переїздить до м. Саратов. Устюгова Л. М. працює в Саратовському державному педагогічному інституті імені К. Федіна доцентом кафедри загального мовознавства. Людмилі Михайлівні була дуже не до вподоби складна обстановка на кафедрі, пов'язана зі зміною завідувача. Довершили справу непорозуміння в сімейному житті. Тому, пропрацювавши в СДПІ 4 роки, вона прийняла пропозицію посісти

вакантну посаду доцента на кафедрі російської мови Ужгородського державного університету, де працює з квітня 1983 р. і дотепер.

Людмила Михайлівна ніколи не захоплювалася адміністративною роботою, хоча їй доводилося бути і замісником декана, і завідувачем кафедри. Її стихія – навчальна й наукова робота.

У найскрутніші часи перебудови, розвалу Радянського Союзу, у перші роки фінансової нестабільності та скрути в незалежній Україні Устюгова Л.М. знаходить утіху у наукових пошуках та доробках. Наслідком цієї роботи стала докторська дисертація за темою «Слова с полногласными и неполногласными корнями в системе словообразования русского языка», яку вона захистила у Вченій раді філологічного факультету Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова у листопаді 2000 р. У темі було уточнення «в сопоставлении с украинским языком», яке перед самим захистом довелося зняти: так відреагувала Вчена рада на загострення відносин між Україною та Росією. У червні 2001 р. ВАК при Міністерстві освіти Російської Федерації присудила Людмилі Михайлівні вчений ступінь доктора філологічних наук.

У докторській дисертації Л.М. Устюгова продовжувала розробку проблеми, котра зацікавила її ще в період навчання в аспірантурі, – проблеми старо- й церковнослов'янського впливу на російську літературну мову. Унаслідок проведеного дослідження вона довела, що запозичені слова з неповноголосними коренями, які свого часу помітно вплинули на формування семантичної структури російської літературної мови, в системі російського словотворення не мають істотних відмінностей від слів з питомими повноголосними коренями, тому безпідставним є виділення особливого регістру словотворчих засобів, пов'язаних зі старослов'янською книжною традицією (гіпотеза О. В. Ісаченка). Похідні лексеми з неповноголосними коренями у сучасній російській літературній мові утворюють особливий розряд книжних слів з обмеженими словотвірними можливостями. На відміну від них слова з повноголоссям широко представлені в усіх типах словотворчого значення і беруть участь у реалізації усіх функцій словотворення.

Л.М. Устюгова має понад 110 публікацій, серед яких одна монографія «Словообразовательная активность основ с полногласием / неполногласием в русском и украинском языках» (Ужгород, 1997, 171 с.) і дві ґрунтовні методичні розробки для самостійної роботи студентів-філологів,

написані у співавторстві з О.В. Шимко: «Старославянский язык» (Ужгород, 2002, 120 с.) і «Древнерусский язык: Графика. Фонетика. Морфология» (Ужгород, 2003, 248 с.).

Незважаючи на поважний вік, Л.М. Устюгова регулярно бере участь у наукових конференціях, міжнародних конгресах та симпозиумах, нерідко виїжджаючи за власний кошт. Її девіз – «Пока я езжу, я живу!». У планах Людмила Михайлівна – завершення до 900-річчя «Повести временных лет» монографії за матеріалами кандидатської дисертації, а також написання підручників зі старослов'янської та церковнослов'янської мов.

За роки наукової роботи Устюгова Л.М. підготувала десятки дипломних та магістерських робіт, в останні роки вона постійно працює з аспірантами, але, на жаль, не всі аспіранти доводять до кінця свої дисертаційні дослідження. Під керівництвом Устюгової Л.М. захищено 3 кандидатські дисертації – О.В. Шимко, О.С. Брандис та А.В. Моргун.

Людмила Михайлівна продовжує активну навчальну роботу. За 42 роки праці у вузі вона підготувала та прочитала майже всі курси по кафедрі російської мови, за винятком «Загального мовознавства» та «Методики викладання російської мови». Серед її улюблених – лекції та практичні заняття з курсу «Старослов'янська мова», «Історична граматики російської мови», «Історія російської літературної мови», «Сучасна російська мова. Фонетика», спецдисципліни – «Христианское мировоззрение и русский язык», «Особенности орфоэпии современного русского языка».

Л. М. Устюгова – глибоко інтелігентна, шляхетна, спокійна й розважлива людина. Вона створює навколо себе позитивну атмосферу – атмосферу зміцнення авторитету філологічної науки, дивує колег своєю «непосидючістю» та творчими планами. Людмила Михайлівна завжди щиро ділиться науковими ідеями й підтримує колег та учнів на шляху долання філологічних висот.

Друзі, колеги та учні бажають Устюговій Людмилі Михайлівні довгих років життя, здійснення творчих планів та нових талановитих вихованців!

Олена Шимко,
кандидат філолог. наук, завідувач кафедри
класичних та сучасних літературних мов
Ужгородської української
богословської академії
імені святих Кирила та Мефодія